

УДК 343.16

Е. У. Прус

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВЧИНЕННЯ ПРАВЗАСТОСОВНИХ ПОМИЛОК ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

Важливість і системність питання природи причинності правозастосовних помилок обумовлюється кількістю та частотою допущених державними органами помилок, які часто носять доленосний характер.

Цьому питанню присвятили роботи науковці, які займаються розробкою, вивченням і вдосконаленням питання про правозастосування та помилку в процесі застосування права. Так, М.М. Вопленко, І.Я. Дюрягін, І.П. Петрухін, Г.Ф. Горський, Т.Г. Морщакова вважають за доцільне розглядати на фоні проблеми правозастосовних помилок також питання про умови та причини їх виникнення.

Перш ніж вивчати перелік причин і підстав, умов і факторів, які впливають та сприяють виникненню правозастосовних помилок, необхідно детальніше проаналізувати самі поняття «причини», «фактор» та «умови».

В «Академічному тлумачному словнику української мови» надано визначення вказаних понять. Так, фактор (лат. *factore* – діяти, виробляти, примножувати) – умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник.

Причина визначається як явище, що обумовлює або спричинює інше явище; підстава, привід для яких-небудь дій, вчинків. Протилежним цьому поняттю виступає «наслідок» – те, що виходить, постає із чого-небудь; результат [1].

Виникає необхідність у визначенні зв'язку між цими поняттями, тому варто розглянути також причинний зв'язок (каузальність), який розуміється як зв'язок між однією подією, яку називають причиною, та іншою подією, яку називають наслідком, що обов'язково настає після першої. Наведене визначення не є формальним і може виходити за межі роздумів про суворість чи обов'язковість. Філософський аналіз причинності – складне питання, над вирішенням якого філософи працювали впродовж тисячоліть. У західній філософії питання причинності досліджував ще Арістотель. Хоча причина й наслідок зазвичай стосуються подій, проте слово «подія» в наведеному визначенні можна замінити іншими сутностями, такими як процес, властивість, змінна, факт і стан справ. Яка із цих сутностей є справжньою й основною для причинності? Як найкраще охарактеризувати зв'язок між ними? Загальноприйнятої відповіді на ці питання ще не існує. Проте навіть для дослідження питання про причинність достатньо сприймати наведений перелік [2].

Можна сміливо зазначити, що вказані поняття не варто ототожнювати, оскільки вони по-різному характеризують помилку в застосуванні права. Так, за допомогою причин ми можемо дізнатись, на яких підставах та за умови наявності яких приводів було допущено помилку. А завдяки факторам впливу на помилкову ситуацію ми маємо змогу розгледіти як умови, за яких складається така проблемна ситуація, так і чинники, які впливають на неї.

Усі помилки мають свої причини й умови, як ми вже з'ясували. Досліджуючи причини помилок, І.П. Петрухін дійшов висновку, що можна виділити три групи

таких причин: 1) причини помилок, пов'язані з порушеннями вимог матеріального й процесуального права на рівні принципів і конкретних норм права; 2) причини помилок, які виражаються в загальних умовах здійснення правосуддя й рівні підготовки суддів, особливо їх правосвідомості та моральних якостей, умов їх життя й трудової діяльності, в організації судової системи, ефективності діяльності учасників процесу, впливі юридичної науки на практику, ступені інформаційного обслуговування судової системи; 3) причини, які кореняться в загальних гарантіях законності (економічних, ідеологічних, політичних і юридичних) [3, с. 100–101]. Водночас необхідно розрізняти причини та умови, що обумовлюють помилки. Причини – це безпосередні юридичні явища, які визначають характер і місце помилок у загальній системі порушень законності. Такими причинами можуть бути невстановлення істини, неправильний вибір і тлумачення норм права, невідповідність рішення фактичній чи правовій основам справи тощо.

Щоправда, у цьому переліку зберігається логіка, а розмежування є дещо розмитим. Тому М.М. Вовпенко проводить чітке розмежування цих понять. Причинами він називає безпосередні фактори, які за відомих обставин обов'язково провокують помилку, визначають її характер і місце в загальній системі негативних юридичних явищ. Це можуть бути недосягнення істини під час дослідження фактичних обставин справи, неправильний вибір і тлумачення норм матеріального чи процесуального права під час кваліфікації суспільних відносин, винесення рішення. Це протистоїть фактичній або правовій основі справи, що розглядається [4, с. 38–46]. І.Я. Дюрягін вважає такі причини внутрішніми причинами помилок правозастосування [5, с. 12].

У цьому разі постає питання про те, що ж являють собою «умови». Так, умови – це обставини, які не прямо, а опосередковано пов'язані з помилками. Вони утворюють загальний фон та обстановку, за яких зростають можливості неправильного застосування права. Умовами, що сприяють виникненню помилок, можна назвати рівень професійної підготовки суб'єктів правозастосування, їхні морально-політичні якості, специфічні умови життя та ступінь організованості системи правозастосування. Вказані фактори можна назвати зовнішніми причинами помилок, які вчиняються в процесі застосування права.

Водночас варто розрізняти необхідні умови та загальні, які відрізняються механізмом зв'язку з правозастосовною діяльністю. Поняттям необхідних умов також охоплюються морально-політичний облік, професійна підготовка та заохочення до праці суб'єктів правозастосування. Проте на якість самого процесу застосування права вагомий вплив здійснюють загальні умови, що включають у себе також загальні гарантії законності: економічні, політичні, ідеологічні, юридичні та правові.

Причини й підстави, умови й рушійна сила, які впливають на здійснення помилок працівниками міліції, – це обставини або процеси, що викликають та обумовлюють допущення помилок у процесі застосування права працівником міліції, знижуючи при цьому ефективність правозастосування. Однак таке твердження стосується всіх суб'єктів правозастосування, віднесених до правоохоронних органів і суду.

Усі моменти, які мають вплив на виникнення помилки в процесі застосування права, можна назвати чинниками, а їхню сукупність – поділити на суб'єктивні

чинники, тобто ті, що стосуються особистості (наприклад, працівника міліції) як суб'єкта правозастосування, його волі й свідомості, та об'єктивні чинники, тобто факти дійсності, що існують не залежно від волі й свідомості суб'єкта правозастосування.

До суб'єктивних чинників належать такі: а) відсутність у працівника міліції необхідних для правозастосовної діяльності професійних і моральних якостей; б) відсутність у працівника міліції досвіду правозастосування; в) відсутність у працівника міліції професійних знань; г) низький рівень правової культури працівника міліції.

До об'єктивних чинників правозастосовних помилок належать такі: а) низька якість нормативно-правових документів, неясність і суперечливість законодавства; б) відсутність стабільної юридичної практики; в) помилка іншого працівника органів внутрішніх справ; г) відсутність стимулювання безпомилкової роботи; г) несприятливі морально-психологічні чи матеріально-технічні умови служби.

Об'єктивні й суб'єктивні чинники виникнення правозастосовної помилки приводять до безпосередньої причини помилки в застосуванні права – неналежного встановлення фактичних обставин справи (нез'ясування об'єктивної істини в справі) чи помилок, допущених під час встановлення юридичної основи справи (кваліфікаційних помилок), які неминуче ведуть до її допущення.

Так, для більш детального аналізу й розуміння вираження проблематики в практичному її прояві варто вивчати виникнення помилок за стадіями, тобто «прив'язувати» помилку з її причиною та рушійну силу до стадії правозастосування, на якій вона здійснюється й виявляється.

Підтримуючи М.М. Вопленка в розподілі причин вчинення помилок за стадіями правозастосування, ми розподілятимемо причини та фактори впливу за суб'єктивними й об'єктивними характеристиками.

Що є джерелом як самих помилок, так їхніх причин? Помилка може поставати з неправильного пізнання фактів чи правової основи справи або ж бути наслідком неправильної кваліфікації ситуації, що розглядається й відображається в остаточному правозастосовному акті. Це ті основні моменти, на яких зосереджуються об'єктивні й суб'єктивні причини та умови вчинення помилок.

На стадії з'ясування фактичних обставин справи, що є початковим моментом правозастосовного процесу, норма права пов'язується, ідентифікується з тими фактами, які досліджуються [6, с. 221–223].

Такі факти виступають юридичними доказами, проте саме це потрібно доводити. А в момент доказування юридичних фактів започатковуються помилки, притаманні такій діяльності. Необхідним є визначення ситуацій, коли може мати місце помилка, а саме: 1) під час визначення кола фактів, які підлягають доказуванню; 2) під час їх процесуального закріплення та надання їм такого процесуального статусу; 3) під час їх оцінки [7, с. 246–250].

Викладене свідчить про наявність таких причин правозастосовних помилок, як неточність, недостовірність і неповнота зібраних та встановлених доказів на основі фактів. Що ж впливає на ці причини? Це відбувається або через брак інформації про обставини, або через невміння споріднити необхідні для справи до-

кази. Унаслідок цього виникають такі помилки: а) не встановлюється необхідна інформація про особу винного; б) не витребуються необхідні документи; в) не допитуються особи, свідчення яких є надзвичайно важливими для встановлення істини в справі [8, с. 63]. Тобто втрачаються моменти, які надолужити інколи неможливо з об'єктивних чи суб'єктивних причин. А також відбуваються порушення вимог, що визначаються як для всього процесу правозастосування, так і для першої стадії окремо.

Таким чином, можна виділити три групи помилок: 1) помилки в організації процесу доказування; 2) помилки в процесуальній формі використання фактичних даних та обставин у справі; 3) самонадіяна впевненість суб'єкта правозастосування (інакше кажучи, суб'єктивне оманливе розуміння правозастосовця).

Фактором впливу на виникнення помилки виступає також непрофесіоналізм. Г.С. Гусєв вважає: «Джерела непрофесіоналізму зароджуються в стінах навчальних закладів». Як зауважують учені, які займалися проблемами підготовки кадрів, існують недоліки, властиві навчальним закладам у цілому, зокрема такі:

1) принцип «валового» навчання, який визначає орієнтацію на «середнього» учня, що не дозволяє повною мірою розвинути творчі здібності та вводить у слідчу роботу людей, які не мають ні здібностей до неї, ні бажання працювати;

2) слабка практична спрямованість навчання;

3) інертність освіти, що полягає в утриманні відповідного статус-кво, орієнтації лише на традиційні напрацювання за відсутності прогнозування майбутніх потреб практики у фахівцях із визначеними знаннями, уміннями й навичками [9, с. 136].

Так, вважаємо за необхідне у світлі вивчення причинності виникнення помилок у застосуванні права розрізняти, не ототожнювати поняття причин та умов виникнення останніх, а також розмежовувати причини виникнення помилок із причинами вчинення помилок. Тонка грань, яка існує між цими поняттями, спостерігається в певних особливостях.

По-перше, помилка виникає тому, що складається «сприятлива» обстановка, яка включає в себе низку об'єктивних ознак. Цей процес наділяється абстрактністю. Варто погодитись із думкою А.І. Уймова та Є.В. Казгерієвої щодо логічного характеру виникнення помилки, коли критерієм виступає істина. Саме вона вказує на діяльність індивіда, за якої в межах суспільно корисного розвитку допускається помилка під час застосування цим індивідом права [10, с. 7]. У такому разі помилка – це фрагмент, який формується в межах життєдіяльності суспільства й держави, приводиться в життя як символи та знаки [11, с. 5].

По-друге, помилки в застосуванні права вчиняються, здійснюються на основі об'єктивних і суб'єктивних причин під впливом конкретних факторів.

Не менш важливим є аспект розмежування понять «причини допущення помилок» та «причини існування помилок». Хоча в цьому випадку одне поняття (існування помилок) не виключає існування іншого (допущення помилок).

Існування помилок – це негативний наслідок, точніше – бездіяльність компетентних органів і суб'єктів правозастосування щодо попередження, виявлення й ліквідації вказаного негативного факту в застосуванні права.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
2. Українська мова: енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
3. Петрухин И.П. Причины судебных ошибок / И.П. Петрухин // Советское государство и право. – 1970. – № 5. – С. 100–101.
4. Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н.Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38–46.
5. Дюрягин И.Я. Об истинности содержания правоприменительного акта / И.Я. Дюрягин // Советское государство и право. – 1975. – № 2. – С. 11–19.
6. Бро Ю.Н. Понятие фактических данных и обстоятельств дела, устанавливаемых в процессе правоприменительной деятельности / Ю.Н. Бро // Проблемы совершенствования советского законодательства : труды ВНИИСЗ. – М., 1977. – Вып. 9. – С. 221–223.
7. Алексеев С.С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972–1973. – Т. 2. – 1973. – 401 с.
8. Горский Г.Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР / Г.Ф. Горский. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 207 с.
9. Гусев С.Г. Проблемы подготовки кадров для правоохранительной системы / С.Г. Гусев // Юридическое образование – важное условие формирования гражданского общества и правового государства в России : матер. Всероссийской науч.-практ. конф., посвященной 50-летию высшего юридического образования в Республике Башкортостан. – УФА : Изд-во Башкирского ун-та, 2001. – С. 136.
10. Уемов А.И. Логические ошибки. Как они мешают правильно мыслить / А.И. Уемов. – М. : Госполитиздат, 1958. – 119 с.
11. Казгериева Е.В. Общенаучная постановка проблемы ошибок и необходимость теоретического обоснования в правоведении / Е.В. Казгериева // Актуальные проблемы юридического образования. – 2006. – № 3. – С. 3–7.

Анотація

Прус Е. У. Причини виникнення та вчинення правозастосовних помилок правоохоронними органами України. – Стаття.

У статті досліджуються питання виникнення помилок у застосуванні права та вчинення правозастосовних помилок під час здійснення діяльності правоохоронними органами України. Диференціюється аспект причинності, у якому виділяються як причини, так і умови здійснення помилок у застосуванні права, а також окреслюються їхні особливості.

Ключові слова: причинність, причини, умови виникнення та вчинення помилок.

Аннотация

Прус Э. У. Причины возникновения и совершения правоприменительных ошибок правоохранительными органами Украины. – Статья.

В статье исследуется вопрос возникновения ошибок в применении права и совершения правоприменительных ошибок в ходе деятельности правоохранительными органами Украины. Дифференцируется аспект причинности, в котором выделяются как причины, так и условия совершения ошибок в применении права, а также рассматриваются их особенности.

Ключевые слова: причинность, причины, условия возникновения и причинения ошибок.

Summary

Prus E. U. The reasons of occurrence and committing of enforcement errors law enforcement agencies in Ukraine. – Article.

The article investigates the question mistakes in the application of law, and commit law applicable mistakes in the implementation of the law enforcement authorities of Ukraine. The aspect of causality is differentiated in the article, where highlighted the causes and conditions of mistakes in the application of law and outlines their characteristics.

Key words: causality, cause, conditions errors occur, conditions committing errors.